

Exilens gränser

Andra dimensioner hos kvinnliga diktare i Irland

Britta Olinder, docent i engelska

Jag är en främling i ditt land

...

annorlunda

...

Jag flyttades från mitt land som vattnas av Rhen
och sköljdes upp med någon annans tidvatten,
som ett blekt lik, varmt hatat av de infödda.

...

Nu har jag inte minsta lokalkänsla

...

som om jag inte existerade

...

det finns ingen säker hamn

för bosättaren eller den som är berövad allt.

Dessa utdrag från en dikt av Louise C. Callaghan samlar upp olika erfarenheter och känslor av vad det är att vara i landsflykt. Mitt syfte här är att undersöka motivet landsflykt och dess anknytning till årets tema, gränser. Först skall konstateras att gränser är en förutsättning för landsflykt, just för att det innebär ett överskridande av gränser och att leva i ett fysiskt eller mentalt gränsland.

Exil betydde ursprungligen utvisning från hemlandet som straff men har efter hand använts om att vistas utanför sitt lands gränser inte bara på grund av tvång utan också frivilligt. Gränser finns inte bara mellan länder utan också mellan olika grupper och klasser inom ett land. Exil innehåller dock alltid två poler, hemmet eller hemlandet, dvs. utgångspunkten å ena sidan och förvisningsorten eller förvisningstillståndet, hemlösheten å den andra. Främlingskap, alienation ligger nära till hands. Det har ofta med en

förlorad identitet och sökandet efter en ny identitet att göra. Begreppet har naturligtvis också använts i överförd, bildlik betydelse.

Landsflykt, är ett centralt begrepp i irländska sammanhang. I ett inter-nordiskt projekt, som engagerar tolv personer, undersöks exil i irländsk historia, samhällssystem och litteratur. Alltifrån Irlands skyddshelgon, St Patrick på 400-talet, via ”the flight of the earls” 1607 och hungersnöds-emigrationen på 1800-talet till James Joyce under första hälften och de många som flytt krissituationen i Nordirland under den senare delen av 1900-talet, kan landsflykt och emigration ses löpa som en röd tråd genom irländsk historia.

Landsflykt i irländsk litteratur

När det gäller litteratur kan vi börja med att nämna klassiker som Shaw och Wilde, som många inte har klart för sig är irländare, eller varför inte just Joyce, som vistades i exil större delen av sitt liv för att därifrån skriva uteslutande om sitt Irland och som dessutom uttryckligen behandlar ämnet i sin enda publicerade och spelade pjäs med just titeln *Exiles*. Man kan ta nästan vilken annan författare som helst och finna något om gränser inom samhället, mellan religiösa eller etniska grupper eller mellan sociala klasser och se hur gränser, gränstvister och begränsningar driver människor i landsflykt. För att bara peka på några: Dramatikern Brian Friel slår igenom med *Philadelphia Here I Come* (1965), om en ung man vars villkor är så begränsade att han inte ser någon annan möjlighet än att emigrera till USA. Senare skriver han *The Loves of Cass McGuire* (1967) om en kvinna som emigrerat och levt länge i Amerika men återvänder för att upptäcka att hon är mer i exil än någonsin hemma i Irland, där familjen placerar henne på ett ålderdomshem.

I de fall som hittills nämnts är orsakerna till flykten utom Irlands gränser politiska, sociala eller ekonomiska; det kan vara hoppet om en bättre framtid någon annanstans, känslan av instängdhet i Irland. Så är det också hos kvinnliga dramatiker som Christina Reid, t.ex. i *Tea in a China Cup* (1987) eller *The Belle of Belfast City* (1989), dock här med en ny vinkling, eftersom ett utomäktenskapligt barn också håller modern kvar i exil. Hos Anne Devlin blir behovet att komma bort från den patriarkala strukturen klart uttalad av en av huvudpersonerna, Frieda, i *Ourselves Alone* (1986). Hon revolterar mot de sedvänjor och inskränkningar som männen tvingar

på kvinnorna. Det är därför egentligen inte sin älskare Frieda lämnar utan Irland, d.v.s. den politiska situationen med strider mellan fraktioner, sociala konflikter och inte minst trakasserier och utnyttjandet av kvinnor. I dessa tre pjäser är det alltså de till synes oöverstigliga gränserna mellan de stridande fraktionerna i Nordirland som är det största problemet.

Min uppgift inom det ovan nämnda nordiska projektet är att undersöka den nordirländske diktaren och museimannen John Hewitts förhållande till gränsöverskridande och exil. Han skrev en omdiskuterad artikel, "No Rootless Colonist", som med sin dubbla negation kan tyckas ge ett dubbelt budskap. En kolonist är definitionsmässigt i landsflykt, någon som dragits upp med rötterna från sin hembygd. Själva det faktum att Hewitt behöver deklarerat dessa negationer tyder på att det skulle kunna finnas skäl att uppfatta honom just som en rotlös kolonist. Men i dikt efter dikt demonstrerar han hemkänslan i sitt Nordirländska landskap, medan hans grupptillhörighet som protestant med skotskt ursprung drar upp en gräns till den katolska folkgruppen med äldre hemortsrätt, en skiljelinje han ofta beklagar. De påtvingade politiska gränserna är han också alltid kritisk mot. Till detta kommer att Hewitt faktiskt levde femton år i exil i Coventry och skrev om sina erfarenheter, både negativa, men mest positiva av att leva bortom sitt lands – eller kanske snarare sin provins – gränser. I detta material finns alltså en mångfald av aspekter på motivkomplexet landsflykt-gränser att penetrera.

Kvinnliga poeter

För att få jämförelsematerial till min studie av exilmotivet hos en manlig poet vänder jag sökarljuset mot kvinnliga diktare. Generellt sett har kvinnliga författare haft svårt att få erkännande i Irland. När den med stora förväntningar emotsedda Field Day-antologin kom ut i början av 90-talet, blev detta förhållande förstärkt. En uteslutande manlig grupp editörer hade gett så lite utrymme åt kvinnors verk att det ansågs som ren skandal. Förlaget blev omgående tvunget att tillsätta en kvinnlig redaktionskommitté för ytterligare en volym utöver de tidigare tre. Några år senare försöker vi som läsare att hantera inte ett utan två tjocka band på drygt 3 200 sidor. Där har inte bara kvinnliga författarskap utan också tidigare försummade verk skrivna på iriska med översättning till engelska fått rum. I denna antologi har jag gått igenom avdelningen med omkring två hundra

samtida dikter, som gjorde intryck på mig med en imponerande konstnärlig kvalitet. Av dessa var ungefär tio av mer eller mindre intresse i detta sammanhang.

En dikt av Angela Patten, ”The Country of Becoming”, ’Blivandets land, drog min uppmärksamhet till sig med anspelningen på Bibelns Daniel i landsflykt i Babylon. Dikten handlar egentligen om ett nyfött barn som kommer med bud från andra världar, men det är inte helt klart om det har kommit hem till denna tillvaro från exil eller om det tvärtom är detta livet som är människans exil. Här djupnar alltså motivet till existentiella perspektiv.

Evangeline Pattersons ”Dispossessed” beskriver i barskrapade bilder och ett naket, nästan torftigt språk en ekonomiskt utarmad familjs villkor. Mannen sliter långt borta från de sina för att kunna skicka hem pengar till sin familj, som han kan träffa bara en gång om året. Trots att det inte är klart utsagt, liknar situationen i många stycken landsflyktens.

Colette Ní Ghallchóir tar upp liknande skäl till exil i ”Farewell to the Glen”, ’Farväl till dalen’. Ordet ’glen’ möter man annars i beskrivningar av sköna romantiska landskap, men här förknippas det med sorg, förbannelse, döda kor, som inte ger någon mjölk, med emigration, oförtjänt död och strider som rasar över träskmarkerna. Själva upprepningen av det poetiska uttrycket för dåld hamrar in besvikelsen över den hårda verkligheten i motsats till fantasin, irländska legender och livslögn.

Caitlín Maudes ”Captivity”, ’Fångenskap’ talar om ett vilddjur från tropikerna, som brukade skaka djungelns träd men nu inte ens finner det värt mödan att skaka burens galler. I denna dikt med sina anspelningar på Blakes välkända dikt om tigern anar man gränserna, inte bara mellan syd och nord utan också mellan den kuvade styrkan och skönheten, representerade av djuret, och åskådarna som nog vill väl men inte är beredda att bryta ner stängslet och släppa den fångade loss.

Sälkvinnan

Två dikter går tillbaka på myten om att sälar i själva verket är havets folk, som vid vissa tillfällen, t.ex. vid fullmåne, kryper ur sina sälskinn och dansar som män och kvinnor. Om en vanlig människa då lägger beslag på ett skinn, måste den sälen hålla sig till tjuven för all framtid. I Moyra Donaldsons version blir en man så gripen av en sälkvinnas dans att han

stjäl skinnet och ber henne gifta sig med honom. Han lovar att efter sju somrar ge henne skinnet tillbaka och då kan hon göra som hon vill. När tiden är inne vill mannen dock inte uppfylla sitt löfte och hon som inte längre kan dansa utan knappt kan gå, gråter av svaghet och förtvivlan. Detta hör den dotter som fötts i äktenskapet och eftersom hon älskar sin mor mer än hon fruktar att förlora henne, ger hon modern skinnet. Dikten slutar i en sens moral om möjligheterna för alla som förlorat sitt skinn att få det tillbaka; det finns många olika sätt och det hjälpande barnet finns inom oss.

Katherine Duffys sällkvinna å sin sida har många och påträngande frågor. Hon har det ju så trivsamt och bra i ett välordnat och skyddat hem. Är det inte nog för henne? Vad kan hon säga till sitt barn, då hon märker att allt hon vet om sådana väsentliga ting som faran med fiskenät eller överflöd av maneter är något utom räckhåll, på en annan strand. I det goda livet hon lever är ändå den viktigaste frågan: När tiden är mogen, någon gång då mannen är obetänksam och månen är full, kommer hon då att ha modet att söka vägen tillbaka till havet?

Moyra Donaldson skriver om samma förhållande på ett annat sätt i "Poem Found in a Castle", 'Dikt funnen i ett slott'. Här markeras den landsflykt, som äktenskapet är för denna kvinna, av kyla både sommar och den vinter som aldrig upphör. Kvinnan, diktens jag-person, behandlas som ett föremål utan egen vilja. Hon leds in i slottet, fångelset, av mannen, som för att markera sin egendom lägger en halsring på henne och kallar henne sin maka. Då drömmer hon ännu om sina systrar. Senare betraktar hon på avstånd sina söner då de ger sig ut med sin far för att jaga. Som läsare kan man inte låta bli att se likheten mellan kvinnan och de jagade djuren. För sina egna barn är hon deras frusna och främmande mor. I slutraderna drömmer hon att hon är den tämjda falken med huvan över sitt huvud som inte har någon annanstans att ta vägen än tillbaka till falkenerarens hand.

Här passar den dikt jag började med in. Den heter "The Palatine Daughter Marries a Catholic". Det är alltså fråga om en grupp protestantiska trosbekännare från Rhenlandet som på 1700-talet hade slagit sig ner nära Limerick, med andra ord en landsflykt inte från utan till Irland. Även om denna exil var helt frivillig från familjens överhuvuds sida, vittnar dikten om att den var påtvungen denna dotter, som talar om sitt Rhenland, det

land där hon hörde hemma, med possessivt pronomen och det är i passiv form hon berättar om sin roll under landsflykten; hon hade tagits hemifrån och sköljts upp på en främmande strand. Ja, hon har förlorat sin identitet så till den grad att hon beskriver sig som död. Och ändå hatas hon hjärtligen av de infödda. I fortsättningen målas olika bilder av alienation, främlingskap, avskildhet från allt omkring henne. Hon läser som om hon inte existerade, i ett landskap som förändras med årstiderna utan att det rör henne, tills hon kallas in – som till en rättegång – men här gäller det äktenskap. Som en möbel flyttas hon geografiskt, men det innebär också att hon får byta religion. När mannen säger att han älskar henne, undrar hon, vad det är han tror att han älskar. Är det hopplösheten i landet från vilket ingen återvändo finns eller Morgonstjärnans flod, stänket av ett blått dis eller är det helt enkelt de grå tygskorna under hennes säng? Hon skall bli hans men hon kan inte lova honom någon kärlek, ej heller att ta del av hans folks splittring, eftersom det inte finns någon säker hamn för nybyggaren eller för den som inte äger något i denna världen. Gränserna här är dragna av geografin, av religionen, av samhället men också – och inte minst – av äktenskapet.

Mannens Irland och kvinnans

Den sista dikten jag skall behandla här är Eavan Bolands ”*Mise Éire*”, som betyder ’Jag är Irland’. Det är också namnet på en berömd och vida spridd dikt, som t.ex. läses i skolorna, en dikt av Patrick Pearse, en av martyrerna från påskupproret 1916. Vad Boland gör är att korrigera och vända på Pearses sätt att beskriva Irland som den gamla kvinnan, äldre än gumman från Beare. Hon talar om sin ära för att hon födde den tappra hjälten Cuchulaine; om sin skam då hennes egna barn sålde henne. Hon är Irland och ensammare än den gamla gumman från Beare.

Hos Boland deklarerar berättarjaget att hon inte tänker bege sig tillbaka till sitt land. Det är det som har hamnat fel, bland gamla versmått och sånger som plåstrar om historien och gör brottslighet till musik, landet där tiden är förgången och saknaden förlamar. Hon själv är i stället en lite slarvig kvinna, som förstår hur hon skall skaffa sig färgglada sidenkläder i närheten av militärförläggningar. Hon skäms alltså inte över att hennes barn sålt henne. Den saken klarar hon själv. Hon är kvinnan i yllekoftan ombord på emigrantbåten i den ruggiga kylan, hon som håller sitt halv döda spädbarn tätt intill sig då vinden vänder över det smutsiga vattnet

i hamnen, hon som blandar invandrarens strupljud med hemlängtans vokaler och som varken vet eller bryr sig om att ett nytt språk är en slags ärr som läker så småningom för att bli en hyfsad efterrapning av det som fanns tidigare. I stället för ensamheten i Pearses dikt ser vi beredskapen att blanda sig med andra och anpassa sig efter det nya läget. Här är det alltså den irländska nationen som är missanpassad, medan den irländska kvinnan lirkar sig fram med ibland okonventionella metoder.

Slutsatser

Min genomgång av dessa dikter visar på koloniala spår, främst Maudes vilda djur från tropikerna i sin bur, men också Pattersons skildring av mannen som måste arbeta långt från sin familj – det kunde varit en afrikans erfarenhet under eller efter kolonisationen – liksom Ní Ghallchóirs ”Farewell to the Glen”. I de senare är landsflykten ett resultat av fattigdom. Såväl dikterna om sällkvinnan som Donaldsons ”Poem Found in a Castle” och Callaghans ”Palatine Daughter” framställer äktenskapet som en exil, en specifikt kvinnlig synvinkel, som för mig blev den mest intressanta upptäckten i detta material. Patten tillför en existentiell dimension med perspektiv såväl på tillvaron före livet som under och efter det. Boland liknar Ní Ghallchóir i ett närmast föraktfullt avståndstagande från Irland, något man vill lägga bakom sig för ett bättre liv bortom dess gränser. Hennes diktjag vägrar att se sig tillbaka, men kan inte låta bli att knyta hemlängtan till språket. Detta är också något Boland utvecklat i andra dikter, känslan av exil och främlingskap då man inte talar samma språk, samma dialekt som omgivningen. Landsflykten, gränserna finns även i själva språket. Men det är en annan historia.

